

Tarihsel Materyalizm’de Diyalektik ve Belirlenimcilik

[Dialectic and Determinism in the Historical Materialism]

Şahin Özçınar

Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Felsefe Bölümü

sahinozcinar@akdeniz.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle Marx’ın Tarihsel Maddecilik (Materyalizm) kuramı kısaca betimlenmeye çalışılmaktadır. Daha sonra, bu kuramın diyalektik yöntemle ve belirlenimcilikle ilişkisi ele alınırken, diğer belirlenimci kuramlardan farklı yanını vurgulamak amaçlanmaktadır. Bu çalışmaya göre, Marx’ın Tarihsel Maddecilikte geliştirmiş olduğu tarihsel ve toplumsal kuram, diyalektik içeriğinden dolayı katı ve düzenekçi belirlenimcilik anlayışından farklı daha ılımlı bir belirlenimciliği temel alan bir kuramdır. Marksist maddeci diyalektik, özne ile nesne, düşünce ile madde ya da zorunluluk ile özgürlük arasında tek yanlı değil, karşılıklı diyalektik ilişkiyi, etkileşim ve belirlenimi göz önünde bulunduran bir felsefedir.

Anahtar Sözcükler: Diyalektik, belirlenimcilik, diyalektik maddecilik, tarihi maddecilik, zorunluluk, özgürlük.

ABSTRACT

This article is firstly an attempt to provide a short description of Marx’s theory of Historical Materialism. It later aims to explore the relevance of this theory both to dialectic method and determinism by highlighting at the same time that in what ways Marx’s theory is different from

other regular deterministic theories. It is argued that Marx's theory on history and society, developed within the context of the Historical Materialism, is not rigidly mechanistic determinism, his theory rather takes a soft deterministic form particularly because of its dialectical content. Marxist materialist dialectic, in this sense, should be read as a philosophy which always takes the reciprocal dialectical relationship into consideration, both between interaction and determination and thought and matter or necessity and freedom.

Keywords: Dialectic, determinism, dialectical materialism, historical materialism, necessity, freedom.

Karl Marx ve Friedrich Engels, kuramsal nitelikte felsefi ve toplumbilimsel çalışmalarında, diyalektik düşüncenin sadece bir usamlama süreci olmanın ötesinde, olgusal gerçekliğe karşılık geldiği ve tüm olgusal gerçekliğin temelinde diyalektik yasalara uygun işleyen bir sürecin bulunduğu görüşünü savunarak, diyalektik ve tarihsel maddeciliğin temellerini oluşturmuşlardır. Antik Yunan'dan beri süregelen ve Hegel felsefesinde belirli bir dizge biçimine ulaşan diyalektik düşüncüyü, maddeci bir yaklaşımla yeniden ele alıp yorumlayarak bir bilimsel yöntem olarak kullanan Marx ve Engels, diyalektik düşünme biçimi ve aynı zamanda diyalektik bir yöntemle olgusal ve toplumsal gerçekliği çözümlemeye çalışmışlardır. Marx ve Engels, diyalektik ve tarihsel maddecilik aracılığıyla geleneksel felsefeye, özellikle düzeneksel metafizik ve idealist felsefelere karşı köktenci bir karşı çıkış oluşturmuşlardır. Hem Marx hem de Engels, diyalektik düşüncüyü kendi maddeci felsefelerinin temeline yerleştirirlerken, sadece toplum ve tarihi düşüncede doğru bir biçimde kavrayıp yorumlamakla yetinmemiş, diyalektik düşünceye toplumsal eylemle bütünleşen eleştirel ve devrimci bir nitelik kazandırmışlardır.

Hegel felsefesinde bilinçli bir biçimde geliştirilip dizgeselleştirilmiş, belli bir ölçüde çağdaş bir niteliğe kavuşmuş olan diyalektik düşüncüyü, idealist içerik ve mistik kabuğundan sıyrıp soyutlayan Marx, böylece Hegel diyalektiğinin gerçeklik ya da olgusalılığı olduğu biçimiyle olumlayan tutucu özelliğinin tam tersine, bu diyalektiğin, özünde gerçekliğin doğru ve kuramsal kavranışına dayanan kılısal ve devrimci yanı açığa çıkarmıştır (Bkz. Marx, 1978, s. 28-29). Öncelikle kendisi olmak üzere, Engels ile birlikte Marx, tüm dünya tarihini ve toplumların karşılıklı diyalektik ilişkiler içinde gelişimini, bir bütünlük içinde ekonomik ve siyasal oluşum ve çözülme süreçleriyle birlikte inceleyip, diyalektik bir yöntemle kavramaya çalışarak, diyalektik maddeciliğin yanı sıra tarihsel maddeciliğin bir bilim olarak bilimsel çerçevesini oluşturmuştur.

Marx, Hegel'in saltık idealist felsefesinin tersine, belli ölçüde Hegel'den üstlendiği dizgeselleşmiş diyalektiği, maddeci bir yaklaşımla bilimsel bir yöntem olarak kavramsallaştırarak yalnızca basit bir biçimde tarihe uygulamakla kalmamıştır. O, aynı zamanda maddesel dünyada olduğu gibi, tarihin gelişim sürecinin içeriğinde de diyalektik yasaları bulgularak, Marksist felsefenin dizgesel

nitelikte, tarihsel ve toplumsal genellemelerinin özünü oluşturan, tarihsel maddecilik olarak nitelendirilen özgün bilimsel bir kuram ortaya koymuştur.

Diyalektik bu yönüyle, geleneksel felsefeden farklı bir yaklaşımla, diyalektik maddecilik olarak, bir bilimsel dünya görüşü (felsefe) olmakla birlikte, aynı zamanda tarihsel bir süreç içinde toplumu ya da toplumsal oluşum ve dönüşümü kendi zorunlu yasalarıyla birlikte kavramanın ve dolayısıyla aynı zamanda onu dönüştürmenin bir aracı olan eleştirel bir yöntemdir. Marksist felsefe tüm gerçekliği eleştirel bir tutumla kavrayan bir felsefe olduğu kadar, var olan tüm tarihsel ve toplumsal gerçekliği dönüştürmeye olanak sağlayan bir yöntem ve eylem felsefesidir. Böylece Marx'ın felsefesinde belli bir ölçüde tarihsel maddecilik, diyalektiğin belirli bir zorunluluk taşıyan gelişim yasalarının tarihe uygulanmasından, daha doğrusu aynı zamanda tarihsel sürecin içeriğinden çıkarsamak yoluyla kavramlaştırmasından başka bir şey değildir. Marksist felsefede kuram ya da kuramsal genellemeler ve benzer biçimde yöntemin kendisi, olgusal olan gerçekliğe dayanmakta, bir başka deyişle olgusal gerçeklikten yola çıkılarak oluşturulup kavranmaktadır.

Diyalektik, geleneksel felsefede olduğu gibi, sadece düşüncenin gelişim sürecine karşılık değil, aynı zamanda olgusal gerçekliğin oluşum ve gelişim sürecini oluşturan maddesel gerçekliğin içeriğine de denk düşmektedir. Marksizmin dünya görüşünü oluşturan diyalektik maddecilik, böylece kuramsal bir düşünce ya da felsefe olmanın yanı sıra, içeriğinde bir bilimsel düşünme ya da yöntem olmak gibi bir özelliği barındırmaktadır. Burada söz konusu olan bilimsel düşünme, doğa bilimlerinin olguları birbirinden soyutlayan ve sınırlayan yönteminden farklı, olguları sadece belirli bir zaman kesitinde duyulara verili olması açısından değerlendirmekle yetinmeyip, süreç ve bir bütünlük içinde kavrayamaya olanak sağlayan bir diyalektik yöneme dayanmaktadır. Bilimsel bir iddia taşımanın yanı sıra, bu yönüyle Marksizmi, tüm olgusal dünyayı bütünsel bir dizge olarak kuşatan, dolayısıyla aynı zamanda bilimsel yaklaşımla birlikte, felsefi bir düşünceye de yakın, herhangi belirli bir bilimin bilimsel deneyim alanıyla sınırlı kalmayan, sıradan bilimsel düşünceden çok geniş kapsamlı bir bilimsel kuram olarak değerlendirmek gerekmektedir. Marksist anlamda “bilimsellik” kavramını ya da savını, kısaca vurgulamak gerekirse, alışlagelmiş doğa bilimlerinden hem anlam hem de kullanılan yöntem bakımından farklı düşünmek gerekmektedir.

Ancak Hegel felsefesinde görebileceğimiz kapsamlı dizgesel düşünme, Marksist felsefede maddesel ve olgusal içeriğiyle Hegel'in saltık idealist felsefesinden farklı bir içerik taşır. Ayrıca Hegel'den farklı olmakla birlikte, Hegel felsefesinde de görülebilir olan olgusalılık savının yanı sıra, önemli farklılığına rağmen, salt dizgeselliğinden dolayı da Marksist felsefe Hegel felsefesine benzer ya da ona koşut bir bilimsellik savı oluşturmaktadır. Hegel kendi felsefesini bir bilim olarak nitelendirirken, kendi felsefesinin, Marksizimde olduğu gibi diyalektik olmaktan çok var olan gerçekliği bilince görüldüğü biçimiyle her nasılsa dile getirmekten başka bir şey olmayan görüngübilimsel bir yöntemi izlediğinden dolayı bu ismi hak ettiğini düşünmektedir. Ve dolayısıyla Hegel, kullandığı bu betimleyici yöntemin sonucunda, olguların zaman içinde bütünsel bir anlatımından ya da betimlemesinden oluşan bir bilim dizgesi oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Var olanın ya da bilince beliren olgusalılığın olduğu gibi dile getirilmesi, Hegel açısından, bir anlamda bilimin kendisinden başka bir şey değildir (Bkz. Hegel, 1986). Bu nedenle Hegel felsefesinde, dizge olgusal gerçekliği olduğu gibi betimleyerek ona karşılık geldiği, filozofun kendi öznel düşüncesi olmak yerine, Hegel'in dizgesi gerçekliğin tam bir izdüşümü hatta kendisi olduğu için, bilimsellik ırasını ya da niteliğini tümüyle kendisinde barındırmaktadır. Bu nedenle, Hegel'in kendisinin de bilim olarak adlandırdığı gibi, bu Hegelci dizge, haklı olarak ve ister istemez bir bilim olarak adlandırılmayı hak etmektedir.

Bilim kavramının nasıl tanımlandığı açısından Marksizm ile Hegel felsefesi arasında benzerlik ve farklılıkların karşılaştırılması, burada kısaca vurgulanan benzerliğin yanı sıra ele almakta olduğumuz konunun sınırlarını aşan daha ayrıntılı bir incelemeyi gerektirmektedir. Kısaca vurgulamak gerekirse, Hegel felsefesinden farklı olarak, diyalektik ve tarihsel maddecilik, geleneksel felsefenin ve felsefi idealizmin sonunu ilan eden, dolayısıyla felsefi düşüncüyü aşan, var olan olgusalılığın diyalektiğin yasalarından yola çıkarak, geleceğe ilişkin göreceli bir kesinlik taşımakla birlikte, çıkarsama ve öndeyi yapma olanağı sağlayan, böylece doğa bilimi örneğine daha yakın düşen bir kuramdır.

Marksist felsefe ya da bir başka deyişle diyalektik ya da tarihsel maddecilik, öncelikle içinde bulunduğumuz olgular dünyasının bütünlüklü bir kavrayışına olanak sağlayan bilimsel bir

felsefedir. Bu nedenle, diyalektik ve tarihsel maddecilik arasında yapılan ayrım göreceli bir ayrımdır. Diyalektik maddecilik, idealist düşüncelere karşı çıkmamanın, olgusal gerçekliği kuramsal bir yolla kavramanın olanaklarını oluşturmakta, bu olgusal yaklaşım aynı zamanda tarihsel maddecilik aracılığıyla tarihin de aynı diyalektik yöntemle ele alınmasına olanak sağlamaktadır. İkinci ve eklektik bir anlayış yerine, Marksist kuram, maddeci bir diyalektik anlayışla, olgusal süreçlerle toplumsal süreçleri birbirinden ayırmadan bir bütün olarak kavramayı amaçlar.

Marksist felsefe geleneği içinde Marx ve Engels'in çalışmalarıyla ortaya çıkan ayrıma bağlı kalınacak olunursa, diyalektik maddecilik, Marksist felsefenin kuramsal çerçevesini ve temellerini oluştururken, bunun yanı sıra tarihsel maddecilik, zaman içinde bireylerin kendi yaşamlarını sürdürebilmeleri için doğa ve birbirleriyle gerçekleştirmek zorunda oldukları zorunlu toplumsal ilişkilerin bütününe ele alır. Dolayısıyla, tarihsel maddecilik, Marksist kuramın toplum bilimsel yanına vurguda bulunur. Bir başka deyişle, tarihsel maddecilik, diyalektik yöntem aracılığıyla ekonomik üretim ilişkileri içinde toplumun ve tarihin politik yapısının bütünlüklü bir kavranışına karşılık gelir. "Tarihsel materyalizm öncelikle insanın sosyal doğası ile birlikte düşünülmüş, diyalektik materyalizm doğanın metafiziği üzerine yoğunlaşmıştır" (Levine, 1984, s. 7). Diyalektik maddecilik, bu ayrıma göre, daha çok Engels'in ele almış olduğu doğa felsefesi ve bilgi kuramsal ve varlıkbilimsel nitelikteki felsefi sorunları ve bu alandaki diyalektik süreci dile getirmektedir. Diyalektik maddeciliğin tüm bu felsefi sorunları, diyalektik bir yöntem ya da bakış açısıyla ele almaya olanak sağlamasına karşın, tarihsel maddecilik daha çok, bireylerin maddesel yaşamlarını sürdürmeye yönelik tüm eylemlerini belirleyen toplum ve tarih biliminin alanına ilişkin sorunlara odaklanır.

Böylece Engels, öncelikle Marksist düşüncenin özgün yanını ortaya koymak için, kuramsal ve felsefi sorunlara diyalektik maddecilik aracılığıyla tutarlı yanıtlar oluşturmaya çalışırken, Marx toplumu hem bütünlüğü hem de tarihsel süreç içinde diyalektik yöntemle ele almaya, onun kuruluş işleyiş ve değişim yasalarını olanaklı olduğunca olgulara dayalı bilimsel bir yaklaşımla kavramaya çalışmıştır. Marx, birbirini tamamlayan kapsamlı ve uzun soluklu çalışmalarında, hem diyalektik düşünme hem de aynı zamanda diyalektik yöntem aracılığıyla tarihin diyalektik olduğu kadar bilimsel bir kavrayışını tutarlı ya da bütünlüklü bir düşünceyle ortaya koymak ister. Bu

yaklaşımıyla Marx, tarihsel maddecilik kuramıyla tek başına somut olgulara dönük bilimsel bir tutum ortaya koymakla yetinmez. O, aynı zamanda olguların bütününe ilişkin görünür olanın temelinde yatan olgusal ilişkileri eleştirel bir bakış açısıyla birbirleriyle ilişkilendirerek kavramaya çalışır. Marx, olgusal gerçekliğin dizgesel ve mantıksal uslamlamaya uygun, felsefe açısından dizgesel ve doğru bir açıklamasını yapmaya özen gösterirken, bilimsel yaklaşımla eleştirel ve dizgesel düşünce olarak felsefeyi, kendi dizgesi içinde birleştirmiş olur. Toplumsal gerçekliği diyalektik bir yaklaşımla kavramaya yönelik bir kuram olan tarihsel maddecilik, bu yönüyle Marksist filozoflar açısından hem bilimsel hem de felsefî bir içerik taşır.

Marx'ın tarih anlayışının temelini oluşturan tarihsel maddecilik kuramı, diyalektik gelişim sürecine uygun bir biçimde işleyen, toplumun ve aynı zamandan belirli bir toplumda var olan egemenlik ilişkilerinin ortaya çıkışının kavranmasına dayanmaktadır. Toplumların varlığı ve egemenlik ilişkilerinin kaynağında, tarihsel maddecilik açısından, insan varlığının ve onun maddesel yaşamının doğrudan üretimi yer almaktadır. Dolayısıyla, Marx'a göre, her tarihsel dönemde, farklı biçimler altında, insanların doğayla ve kendi aralarında kurmuş oldukları toplumsal ilişkileri belirleyen ve maddesel yaşamın sürekli yeniden üretimine olanak sağlayan üretim ilişkileri ve üretici güçlerin durumu toplumun yapısını belirlemektedir. Belirli bir tarihsel dönem içindeki toplumun elinde bulundurduğu üretim gücü ve buna bağlı üretim ilişkilerinin birbirlerini tamamlayan ya da karşıtlık içinde var olan diyalektik yapısı, Marx'ın bir yandan toplumu hem belli bir zaman kesiti içinde ele almasına, diğer taraftan hem de tarihsel gelişim süreci içersinde kavramasına olanak sağlamaktadır. Burada söz konusu olan tarih, insanın hem doğa ile hem de diğer insanlarla ilişkilerini belirleyen, toplumun üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin yapısına dayanan bir toplumsal tarihtir.

Toplumun nesnel gelişim yasalarını açığa çıkarıp anlamak ve açıklayabilmek için, diyalektik gelişimin kavranması ve bir yöntem olarak ekonomik ilişkiler sürecine ve dolayısıyla tarihe uygulanması Marx'ın tarihi maddecilik düşüncesini oluşturmuştur. Tarih, diyalektik yasalara uygun bir biçimde işlemektedir. Marx'a göre, tüm olgular dünyası gibi, tarih de diyalektiğin dışında değildir. O halde, Marx'ın tarih anlayışı, onun diyalektikten ne anladığına sıkı sıkıya bağlıdır; bu

nedenle Marx'ın tarih anlayışını betimlemek ve anlamak için, öncelikle onun diyalektik yöntemini kısaca ele almamız gerekmektedir.

Diyalektik Yöntem

Eski doğu düşüncesinden başlamak üzere diyalektik düşünce, henüz Platon'da bir karşılıklı konuşma ve tartışma biçimi olarak bilginin olduğundan daha üst bir evreye taşınması yöntemi olmadan önce, öncelikle Herakleitos'ta ve Elea okulunun bir temsilcisi olan Zenon'da Hegel felsefesindeki içeriğine yakın düşecek bir biçimde kullanılmıştır. Her şeyin bir akış içinde gerçekleştiği bir oluş felsefesi ortaya koyan Herakleitos, doğada var olan devinimin ya da oluşun karşıtlar arasında bir çatışma sonucu gerçekleştiğini öne sürmüştür. Kendi diyalektik düşüncesini oluştururken Hegel, karşıtların çatışması ve aynı zamanda birliği ya da özdeşliği düşüncesini Herakleitos felsefesi aracılığıyla benimseyerek, diyalektiği sadece bir usavurma biçimi olarak görmez. Hegel aynı zamanda olguların gerçek içeriği olarak ele aldığı diyalektik düşünceden yola çıkarak, farklı bir mantık anlayışı ortaya koyar ve bu diyalektik mantıktan tümüyle gerçekliği içeren bir bilim dizgesi türetir.

En basit ve biline gelen yüzeysel anlatımıyla, Hegel'e göre, bir olgu ya da düşünce (sav) karşıtını da birlikte gerektirir, onunla bir arada bulunur. Bir başka deyişle en soyut biçimde düşünce ya da varlık, karşıtını kendi içeriğinde zorunlu olarak barındırır. Böylece, düşünce kendi içsel yapısında kendine karşıt bir düşünce (karşı sav) olarak karşıtını doğurur. Ve karşıtıyla etkileşimi ve mücadelesi sonucunda düşünce, daha bir üst aşamaya gelişerek ya da geçerek, bu üst aşamada, düşünce ve karşı düşünceyi de içinde barındıran bir birlik (bireşim) oluşturur. Bu birlik ya da bireşim de salt kendi başına yeni oluşmuş bir düşüncedir. Düşüncenin ya da varlığın devinimi ve gelişimi açısından, bu yeni oluşmuş düşünce, kendi içinde tamamlanmış olmakla birlikte, yeni bir başlangıç olan yeni bir düşünce ya da savdır.

Bu kısa şematik anlatıma göre, Hegel'de diyalektik, kendini Tin olarak ortaya koyan, kavrama dayalı olan nesnel düşüncenin, en genel anlamıyla saltık ideanın ya da aklın gelişmesidir. Fakat burada düşüncenin diyalektik olarak gelişimi demek, aynı zamanda Hegel'in özne ile nesneyi özdeşleştiren saltık özdeşlik ve idealizm düşüncesinden dolayı, diyalektik yasanın sadece

düşüncede değil, dış dünyada da geçerli olduğu ya da olgusal bir içeriğe sahip olduğu anlamına gelmektedir. Dış dünya Hegel’de maddesel değil, Tin’in kendi dışında varlığı ya da Tin’in kendine yabancılaşmış bir biçimidir. Hegel’in akıl ile olgusal gerçekliği özdeşleştirmiş olması onun nesnel ve saltık idealizminin özgün yanını oluşturur. Kısaca Hegel bu düşüncesini, “Ussal olan edimseldir ve edimsel olan ussaldır” (Hegel, 2006, s. 23; Hegel, 1991, s. 8, § 6.) biçiminde belirtir.

Marx’ın felsefesi, Hegel’den bu noktada ayrılmaktadır. Marx, Hegel felsefesindeki özne ile nesne arasındaki özdeşliği yadsıyarak, diyalektiğin maddeci ve bilimsel bir yorumunu gerçekleştirmeye çalışır. Marx, Hegel’in dış dünyayı Tin’in bir yansıması olarak gören ve özne ile nesneyi bir birbirinden ayırmaksızın birleştiren saltık idealist özdeşlik anlayışını, Hegel felsefesinin diyalektik düşünceye aykırı metafizik ve mistik yanı olarak görmektedir. Marx bu düşüncesini *Kapital*’in Almanca ikinci baskısına yazdığı *Önsöz*’de dile getirir: “Hegel’de diyalektik baş aşağı duruyor. Mistik kabuk içersindeki akla uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir” (1978, s. 28). Marx, diyalektik maddeci bir anlayışla dış dünyayı bilincin diyalektik bir yansıması değil, dış dünya ile bilinci diyalektik bir ilişki içerisinde ele alır ve bilinci dış dünyanın bir yansıması olarak kavrar. Böylece maddesel gerçeklik bilincin oluşum ve gelişim sürecinde temele yerleştirilmiş olur.

Diyalektik, Hegel ve Marx’ta varlığın gelişim sürecini belirleyen, varlığa dışarıdan etkide bulunan dışsal bir güç olmaktan çok, varlığın kendi içsel çelişki ve çatışkılardan kaynaklanan, varlığın değişimine ve belirlenimine etkide bulunan içkin bir süreçtir. Diyalektik felsefe, ayrıca varlığı bir bütünlük içinde, farklı olguların etkileşimlerinin birliği olarak kavramak ister. Marx’a göre, diyalektik öncesi felsefeler, varlığı bütünlüğü içinde ele alamadıklarından ve aynı zamanda gerçekliği kendi içkin çelişkileri içinde bir devinim olarak kavrayamadıklarından, gerçekliği tek bir yönüyle ve sadece dışsal görünümüleriyle ele alırlar. Dolayısıyla bu felsefeler, soyut özdeşlik mantığıyla sadece dışsal etkiler aracılığıyla durağan bir zaman kesiti içinde varlığı açıklamaya çalıştıklarından metafizik ya da bilimsel olmayan felsefelerdir. Özellikle Fransız düzenekçi maddeciler, arı maddeci bir düşünce oluşturmuş olmalarına rağmen, maddeyi sadece dışsal etkiler ve tek yönlü bir neden sonuç bağıntısı içinde gerçekleşen bir belirlenimci düşünceyle kavradıkları için, geleneksel metafizik düşüncenin dışına çıkamamış sayılmaktadırlar. Marx açısından,

kendinden önceki maddeci felsefe, tüm maddeci ve devrimci içeriğine karşın, gerçekliğin doğru bir kavrayışını gerçekleştirebilecek diyalektik ve bilimsel düşünceden tümüyle yoksundur.

Ayrıca Marx için diyalektik, salt doğanın ve toplumun zaman içinde evrensel gelişim ve dönüşüm yasalarının varlıkbilimsel bir öğretisi değil, o aynı zamanda tüm varlık alanının ve gerçekliğin doğru araştırılmasına katkıda bulunacak olan bir bilgi edinme yöntemidir. Marx, diyalektik varlıkbilimsel ile bilgi kuramsal diyalektik süreçleri birbirinden ayırt etmeye çalışsa da her iki süreci de karşılıklı diyalektik bir etkileşim süreci ile iç içe kavramaya çalışır. Ayrıca, Hegel'in özdeşlik felsefesi açısından bir sorun oluşturmeyen, fakat kendi felsefesinde var olan varlık ile bilgi düzeyi arasındaki ayrım ve uzaklığı Marksist eylem (praksis) felsefesi aracılığıyla birleştirmeye ve kapatmaya çalışır. Bu eylem felsefesi gerçekliğin doğru diyalektik kavranışının bir sonucu olmakla birlikte, bireylerin istençli eylemleri aracılığıyla gerçekliği oluşturucu ve dönüştürücü bir güce de sahiptir. Bilgilenme süreci varlığa dışsal olmanın yanı sıra, ona koşut olan diyalektik bir bilgilenme sürecini gerektirmektedir.

Diyalektik felsefe, her şeyin birbirine bağlı olduğu sürekli değişim düşüncesinden hareket eder. Olgular dünyasında ya da dış dünyada var olan diyalektik değişim, diyalektiğin Hegel tarafından dizgesel bir biçimde dile getirilmiş olan temel yasaları aracılığıyla gerçekleşir. Burada "karşıtların birliği ve mücadelesi" yasası diyalektik değişimin içeriğini belirleyen en öncelikli ya da en temel yasalarından biridir. Diyalektiğin bu yasası, olgusal devrimin kaynağını ve gelişmenin en belirleyici olan itici gücünü oluşturur. Bu gücün bir yasa olarak kendisi ya da kuramsal bilgisi, aynı zamanda değişim olgusunun gerisinde yatan etkiyi, toplumsal dizgenin bütünlüğü, söz konusu nesnelerin ve görüngülerin bütünlüklü ve içsel yapısı içinde arama ve açıklama olanağını bize vermektedir. Dolayısıyla bu yasa aynı zamanda diyalektik çelişki kavramı üzerinde temellenen bir yasadır. Diyalektik çelişki, Marx felsefesinde nesnel bir karakter taşır. Diyalektik çelişki, gelişmenin hem kaynağını hem de itici gücünü oluşturur.

Kısaca vurgulanacak olursa, diyalektiğin diğer ikinci önemli yasası ise varlığın içkin yapısında yer alan "nicel değişimlerin nitel değişimlere dönüşmesi" yasasıdır. Bir ölçüde bir geçiş yasası olarak

bunun tersi, değişimin görelilik taşıyabilen yönüne göre, bir olumlu ya da olumsuz görülebilecek bir süreç de mantıksal ve olgusal olarak olanaklıdır.

Çelişki, niceliğin niteliğe geçiş yasası ile birlikte, diyalektiğin üçüncü önemli yasası “olumsuzlamanın olumsuzlanması” yasasıdır. Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası, aynı zamanda karşıtlıklardan ya da çelişik olan iki ögeden her birinin olumlu yanının korunarak ya da saklanarak aşılması yoluyla, çelişkinin hem olumlu hem de geliştirici yanını bize göstermiş olur. Olumsuzlama bu anlamda kendi içinde olumlu bir içeriğe sahiptir. Soyut ve tek yanlı olumsuzluğa ve karşıtlığın tümüyle ortadan kaldırılmasına değil, karşıtlıkların dolayımlanmış olarak somut ve olumlu bir özellik taşımasına olanak sağlamış olur. Bu evre böylece, ayrımları ortadan kaldıran bir bütünlük (totalite) oluşturduğu için en fazla eleştirilen bir ilke olarak, diyalektiğin olumlu olan üçüncü evresini de oluşturmaktadır. Marx, tüm bu süreç ve diyalektik yasaları, tarihin gelişim sürecinde görüp kavrayarak kendi tarihsel maddecilik kuramını oluşturmuştur.

Tarihsel Maddecilik

Marx’ın diyalektik maddeciliği, Hegel’in ortaya koymuş olduğu dizgeselleştirilmiş diyalektiğin bir bilimsel yöntem olarak tarihe toplumsal olgulara uygulanması görünümündedir. Marx bu diyalektik gelişim sürecini tarihin içeriğinde görmekte, diyalektik yasaları aynı zamanda tarihin içeriğinden çıkarsamaktadır. Marksist diyalektik anlayışın özünü oluşturan diyalektik çelişki, tarih ve toplum söz konusu olunca temelini her tarihsel dönemde egemen olan ve egemenlikten yoksun bırakılmış ya da sömürülmekte olan sınıflar arasında gösterir. Ve bu çelişki, kendini en belirgin biçimde ortaya koyan bu iki karşıt toplumsal sınıfın erek ve çıkarları açısından uzlaşmaz nitelikteki varlığında bulur. Marx’a göre tarihsel dönüşümün başlangıcını oluşturan sınıf olgusu, tarihsel bir dönem olarak toplumda var olan üretim gücü ve üretim ilişkilerinin belli bir aşamasına karşılık gelir. Üretim gücü ya da bir toplumda var olan üretici güçler bir başka deyişle kullanılan emek biçimi ve üretim sürecinde uygulanmakta olan teknik ve yöntemlerin tümü, işbölümü ve sınıfları ayrıştırdığı gibi, üretim ilişkilerinin de belirli bir biçim altında oluşmasına yol açar. İlkel toplumlarda bireysel ve toplumsal yaşamın sürdürülmesi için kullanılan “üretim” araçları ya da aletler ve buna dayalı

Üretim ilişkileri sınıflı bir toplumun oluşmasına başlangıçta izin vermez. Burada sorulması gereken soru, ilk sınıflı toplumun ve tarihin itici gücünün ne şekilde oluştuğu sorusudur.

İnsanlar sadece kendi yaşamlarını sürdürmek için doğaya uyum sağlamak ve egemen olmak için araçlar üretmekle kalmazlar, Marx’a göre, böylece aynı zamanda kendi bireysel ve toplusal yaşamlarını da sürdürecek araçları da üretirler. Maddesel yaşamını sürdürmek için insanların kullanmış oldukları araçlar, diğer yandan insanlar arasında egemenlik ve buna bağlı üretim ilişkilerinin de ortaya çıkmasına yol açar. Bu nedenle Marx, tarihin ilk ilkel ortaklaşmacı sınıfsız toplumu dışında ve sınıfsız toplumun ortadan kalkmasıyla birlikte, tarihin başlatıcısı ve dönüşümünün temelini, egemenlik ilişkilerinden kaynaklanan sınıf mücadelelerinde görür. Marx ve Engels, birlikte yazmış oldukları *Komünist Manifesto*’da (s. 28), günümüze dek bütün toplumların tarihini sınıf mücadelelerinin tarihi olarak belirlerler. Fakat Marx’ta sınıf mücadelelerine tarihin sürmesine ve ortaya çıkmasına daha da ncel olan, maddesel yaşamın sürekli tekrarlanan yeniden üretimidir. Marx’ın anlatımından doğrudan aktaracak olursak:

İnsanlar tarihi yapabilmek için yaşayabilecek durumda olmaladırlar nvarsayımından içe başlamak zorundayız. Ama yaşayabilmek için her şeyden önce içmek, yemek, barınmak giyinmek ve daha bazı şeyler gerektir. Demek ki, ilk tarihsel olay bu gereksinimlerin sağlanması elverişli kılan araçların üretimi, maddi yaşamın kendisinin üretimidir ve bu, binlerce yıl önce olduğu gibi, bugün de insanları hayatta tutmak için günbegün, saatbesaat yerine getirilmesi gereken tarihsel bir olay, bütün tarihin temel bir koşuludur....İlk gereksinimin kendisi bir kere sağlandığında, onu sağlama işi ve bu sağlama işinden kazanılmış olan alet yeni gereksinmelere iter ve yeni gereksinmelerin bu üretimi, ilk tarihsel olaydır. (Marx&Engels, 1976a, s. 57-58).

Görüldüğü gibi, Marksist felsefede tarihi başlatan ve onu sürdürmekte olan ilk olay, insan tarafından gerçekleşen doğrudan doğruya maddesel yaşamın üretimidir. Marx’a göre, aynı zamanda insanlar kendi yaşamlarını sürdürebilmek için bir takım araçlar üretirlerken, kendilerini diğer varlıklardan farklı kılmış ve dolaylı olarak kendi gerçek maddesel yaşamlarını da üretmiş olurlar (1976a, s. 42). Bu nedenle tarih, insanın belli bir zorunluluk altında, fakat kendi istencini

aşan koşullar altında gerçekleştirdiği maddesel bir zorunluluk taşıyan eylemlerinin bir sonucudur.

Marx'ın tarih anlayışında, her toplumsal ve tarihsel dönem, o döneme damgasını vuran, o dönem içinde egemen olan ekonomik üretim, üretilen malların değişim ve paylaşım biçimi ve aynı zamanda bu ekonomik üretim biçimine dayanan ve ona uygun bir biçimde oluşmuş toplumsal örgütlenme biçimiyle açıklanır. Her dönem, kendi içinde var olan üretim biçimine dayalı ve üretim ilişkilerinin bir sonucu olmak üzere, mülkiyet biçimleri ve mülkiyet ilişkileri açısından karşıt sınıflar oluşturur. Toprağın ortak mülkiyetine dayanan ilkel kabile toplumunun dağılmasıyla tarihsel olarak ortaya aynı zamanda siyasal egemenlik ilişkisini de pekiştiren, mülkiyete dayalı ekonomik ya da üretim ilişkisi açısından sömüren ile sömürülen olmak üzere iki farklı karşıt sınıf çıkmıştır. Toprağa bağlı (feodal) mülkiyet ilişkisi ve üretim biçiminin bulunduğu toplumda, üretim araçlarının sanayileşme sonucu niteliksel değişimi ile birlikte, üretim araçları üzerindeki mülkiyet ve üretim biçimine bağlı olarak ortaya çıkan karşıt sınıflar arasındaki savaşım, yerini anamalcı (kapitalist) toplum ya da toplumlarda farklı sınıflara bırakarak daha dayanılmaz bir noktaya ulaşmıştır.

Marx' a göre karşıt sınıflar arasında gerçekleşen bu uzlaşmaz mücadele, kendini tarihte, tarihin oluşum ve oluşturucu süreci olarak gösterir. Bu karşıt iki sınıf arasında gerçekleşen mücadele önce, ortak mülkiyetin ortadan kalktığı ilk sınıflı toplum olan eski köleciler toplumunda, efendi ile köle; toprağa bağlı toplumda, feodal bey ile toprağa bağlı serf; feodalizmin sonunun yaklaşmasıyla buna meslek örgütüne bağlı emek ustası (zanaatkâr) ile topraktan kopuk halk da eklenmiştir. Son olarak bu mücadele, toprağa bağlı sınıfın ortadan kalkmasıyla kentsoylu toplumda, kentsoylu ile emeğini pazarlayan işçi (proleter) sınıf arasında gerçekleşmektedir. Tarihsel süreç içerisinde karşıt sınıflardan ezilen sınıf bir sonraki aşamada, kedisine karşıt sınıfla olan mücadelesinde, bu karşıt egemen sınıfa üstün gelerek tarihin diyalektik seyrine uygun kendi egemen sınıfını ve yeni egemen toplumu yaratmıştır. Fakat her egemen toplum ya da sınıf, kendi içinde kendine karşıt bir sınıfı yaratarak tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalacaktır. Dolayısıyla, Marx'a göre, kentsoylu ya da üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran kentsoylu aynı zamanda anamalcı toplum da kendi karşıtını içinde barındırmaktadır. Kentsoylu

sınıf her şeyden önce, kendi mezar kazıcılarını üretmektedir (Marx&Engels, 1976b, s. 42). Dünya tarihini, sınıf mücadelelerinin tarihi olarak yorumlayan Marx, ortaya koymuş olduğu maddeci belirlenimci düşünceden hareketle sonuçta bir kılğısal felsefe, bir eylem (praksis) felsefesi ortaya koymuş olur.

Tarihsel maddecilik, tarihin bilimsel maddeci kavranışını gerçekleştiren bir kuram olmanın ötesinde, bu kuramın ortaya koyduğu gerçekliğe dayanarak, tarihi kendi diyalektik yasalarına bağlı kalarak dönüştürmeye olanak sağlayan kılğısal bir felsefedir. Marksist felsefenin bu kılğısal yönü, onu kendinden önceki felsefelerden ayırır. Çünkü Marx, kendinden önceki filozofları, var olan gerçekliği ya da dünyayı sadece yorumlamakla yetindikleri için eleştirir ve kendi felsefesi için asıl önemli olanın var olan gerçekliği değiştirmek olduğunu bildirir (Marx&Engels, 1976a, s. 27). Marx için doğru bir kuram, yaşama uygulanabilir sonuçlar doğurduğu oranda ancak bir değer taşıyabilir. Böylece Marx'a göre, evrensel tarih, sınıf mücadelelerinin, daha doğrusu ekonomik toplumsal, maddesel temeller üzerinde yükselen sınıfların gerçekleştirdiği devrimci mücadelelerin tarihidir.

19. yüzyılın ortalarında, özellikle İngiltere'deki anamalcı toplumu tarihsel maddeci bir yaklaşımla çözümlemeye çalışan Marx, anamalcılığın işleyiş yasalarını başyapıtı olan üç ciltlik *Kapital*'de ayrıntılarıyla incelemeye çalışır. Ona göre, özel mülkiyetin ve özellikle üretim araçları üzerinde mülkiyetin oluşması, toplumların sınıflara ayrılmasını ve sınıflar arasındaki mücadeleyi hızlandırır. Üretim üzerindeki sınıf egemenliği, üretim araçları ve üretilen nesneler üzerinde oluşan özel mülkiyet, en başta üretimi doğrudan gerçekleştirmek zorunda bırakılan sınıf olmak üzere tüm insanları ve toplumu kendi doğasına ve üretmiş olduğu ürünlere yabancılaştırır. Bir yabancılaşma olarak insan varlığının kendi doğasına aykırı bir durum alan bu yosunlaşma, gittikçe bireysel ve toplumsal özgürlüğün yitimiyle birlikte gerçekleşir. Bu süreç, farklı sınıflar arasında var olan karşıtlığı ve ayrışmayı daha da belirgin hale getirir. Anamalcı üretim ve üretilen malların değişim (mübadele) biçimi, zaman içinde yerel ya da ulusal farklılıkları ortadan kaldırmakta sadece iki karşıt sınıfın savaşımını körükleyerek tüm dünya uluslarını birbirine yakınlaştırmaktadır. Bu durum, bireyin kendisine ve içinde bulunduğu topluma yabancılaşmasına, üretim sürecinde bir araca ya da nesneye dönüşmüş bireylerin olumsuz

durumuna son verecek olan özgür yeni bir toplumun oluşturulmasında tüm işçi sınıflarına uluslar arası evrensel bir sorumluluk yüklemektedir.

Sınıf mücadeleleri tarihi oluşturmakla birlikte, her tarihsel çağa damgasını vuran karşıt sınıfları oluşturan sınıfsal yapı, ekonomik üretimde kullanılan üretim araçları tarafından belirlenir. Belirli bir biçimde yapılanmış olan üretim güçleri ile üretim ilişkileri karşılıklı olarak birbirlerini koşullar ve destekler. Bir toplumun egemenlik ilişkisinin yapısını, açıkça o toplumda var olan maddesel üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin durumu belirler. El aleti gücüyle çalışan bir topluluk, makine kullanan topluluktan tümüyle ayrı bir sınıflar arası ilişki ya da sınıf karşıtlığı yaratır. Bir toplumun oluşturduğu üretim yöntemi ya da üretici gücünün gelişimi, aynı zamanda sömüren ve sömürülen sınıflar arasındaki zorunlu bir biçimde oluşan uzlaşmaz karşıtlığı doğurmuştur. Anamalcı üretim biçimi, zaman içinde anamalin (sermayenin) birikmesi ve belli ellerde toplanmasına olanak kazandırırken, hiçbir sınır tanımayan salt kazanç amaçlı üretim, egemen sınıfın zararına ve yok olmasına yol açabilecek biçimde, karşıt toplumsal sınıfların gittikçe tümüyle ayrışmasına neden olmaktadır. Marx’a göre, “Burjuvazi çağının ayırt edici özelliği, sınıf çatışmalarını basitleştirmiş olmasıdır” (1976b, s. 29). Çünkü Marx açısından, kentsoylu toplumda başlangıçta anamalcı girişimci sınıfın dışında birbirinden farklı toplumsal katmanlar bulunsun da, sonuçta zaman içinde anamalcı ve işçi olmak üzere iki karşıt sınıftan birine katılmış olacaklardır. Bu keskin ve uzlaşmaz karşıtlık, işçi sınıfının mücadelesi ve başarısıyla son bulacaktır.

Marx, tarihin diyalektik gelişim sürecine uygun olarak, bu son aşamada kentsoylu sınıfın egemenliğinin işçi sınıfı tarafından ortadan kaldırılacağını, yeni bir toplumsal devrimin gerçekleşeceğini kaçınılmaz bir sonuç olarak öngörmektedir. İşçi sınıfının gerçekleştireceği devrim, işçi sınıfının önderliğinde gerçekleşecek ve onun sınıf egemenliğiyle sonuçlanacak bir devrim olsa da, sınıf egemenliğinin daha önceki toplumsal evrelerde olduğu gibi basit bir yer değiştirmesi değildir. Bu gerçekleşecek olan devrim, komünizmin oluşumunun ya da sınıfsız topluma geçişin ilk aşamasını oluşturacak, zaman içinde sınıf egemenliğine son verecek olan işçi sınıfının öncü egemenliğine ya da diktatörlüğüne dayanan bir sosyalist devrimdir. Sosyalizmin bu ilk evresi, her ne kadar sınıflı bir toplumu ve onun bir sonucu olan devlet egemenliğini

zorunlu olarak gerektirse de, Marx’a göre daha önceki devrimci sınıflara oranla ve hatta onlardan farklı olarak, işçi sınıfı (proletarya) oldukça önemli evrensel bir görev üstlenecektir. Çünkü işçi sınıfının asıl savaşımlı, öncelikle üretim araçlarının olmak üzere, mülkiyet olgusunun dolayısıyla sınıflı toplumun ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Çünkü Marksist felsefe açısından daha önceki toplumsal devrimler, azınlıkların çoğunluğa karşı çıkarları ve ayrıcalıklarına dayalı gerçekleşmiştir (Marx&Engels, 1976a, s. 73). Oysa “Proletarya hareketi, büyük çoğunluğun, büyük çoğunluk yararına kendiliğinden hareketidir” (1976a, s. 73). Dolayısıyla işçi sınıfının gerçekleştireceği devrim, kendinden önceki üretim ilişkilerine, sınıflı toplumun ortadan kalkması yoluyla emeğin artı değer olarak sömürülmesine son verecek olan köklü bir devrim olacaktır.

Kısaca vurgulamak gerekirse, Marksist tarih anlayışı ve tarihsel sürecin gelişimini sınıf mücadelelerinin bir sonucu olarak kavramaktadır. Sınıflar arası savaşımın oluşturduğu devrimler, tarihin maddesel temellere dayalı zorunlu olarak ulaşacağı doğrultuyu göstermektedir. Marx, tarihin maddeci gelişim sürecini aynı zamanda bir diyalektik süreç olarak kavramaktadır. Onun tarihsel maddeciliği, tarihin sınıfsız bir toplum olan ilkel paylaşımçı bir toplumdan başladığı, diyalektik bir gelişim süreciyle farklı toplumsal aşamalardan geçmiş olduğu olgusuna dayanarak, işçi sınıfının gerçekleştireceği sonul bir devrim aracılığıyla tekrar sınıfların ve dolayısıyla devletin ortadan kalmış olacağı komünist bir topluma ulaşacağı öngörüsünü ortaya koymaktadır.

Bu tarihsel gelişim, Hegelci diyalektik tarih anlayışından farklı, sadece evrimsel değil, evrimsel olmaktan daha çok devrimsel bir nitelik taşımaktadır. Marksist devrim, aynı zamanda evrim sürecini de içermektedir. Çünkü diyalektik açıdan, nitel değişim olan devrim, nicel ya da evrimsel dönüşümler aracılığıyla hazırlanır. Toplamların niteliksel olarak dönüşümü, daha önceki toplumsal yapıdan kesin ve sonul nicel bir farklılaşmayı dile getirir. Toplumsal devrim, evrim sürecinin gerçekleştiremediği toplumsal kurumların köklü bir değişimiyle, evrim sürecinin tersine tarihsel süreçte ancak bir sıçramayla, niceliksel olanın nitel bir değişimi ve dönüşümüyle olur. Toplumsal tarih, Marx’a göre, diyalektik yasalar çerçevesinde oluşmaktadır. Sınıflar arasında diyalektik bir özellik ya da ayırım olarak karşıtların birliği ve savaşımı ve sınıf mücadelelerinin bir sonucu olan toplumsal devrimler, niceliğin niteliğe geçişi ve olumsuzlamanın olumsuzlanması gibi diyalektik yasalarla açıklanır. Kısaca Marksist felsefe

açısından, tarihsel süreç, diyalektik yasalar tarafından belirlenir ve dolayısıyla diyalektiğe uygun bir gelişim gösterir.

Diyalektik Belirlenimcilik

Diyalektik, bilinç ile madde, benden ile düşünce, toplumsal yaşamda sömüren ile sömürülen gibi karşıt ögeler ya da sınıflar arasında tek yönlü değil karşılıklı bir etkileşim ve bu karşıtlıkların birlikteliği olgusunu dile getirir. Marksist felsefe en başta özne ile nesne arasında varlıkbilimsel ve aynı zamanda bilgi kuramına ilişkin olmak üzere ve daha sonra toplumsal sınıflar arasında var olan kesin ayrımları ortaya koyarken, öte yandan bu ayrımlar arasındaki etkileşim ve bağıntıları diyalektik aracılığıyla göstermeye, aynı zamanda tüm gerçekliği bütünlüğü içinde kavramaya özen gösterir. Karşıt ögeler arasındaki birbirini dönüştüren ilişkiyi Marx diyalektik bir yaklaşımla ele alır. Burada Marksist belirlenimcilik açısından, tarihsel süreci ve özellikle toplumsal yaşamı doğru bir biçimde anlamak için, Marksist felsefede “maddesel temel” ile “üst yapı” arasındaki ilişki, karşıtlar arasında var olan diyalektik belirlenimi tanıtlamak açısından Marx’ın ortaya koyduğu diyalektik düşüncenin en iyi örneklerinden biridir.

Marx’ta, madde ve düşünce arasında var olan ilişkiye koşut bir biçimde, toplumsal yaşam, ekonomik ilişkilerle belirlenen maddesel yaşamın zorunlu bir yansımasıdır. Marx’ın tarihsel maddecilik kuramında dile getirmiş olduğu temel, bilindiği gibi, toplumların belirli bir gelişim aşamasındaki ekonomik yapısından oluşur. Bu ekonomik yapı, toplumda var olmakta olan üretim gücüne, daha doğrusu emek türlerine, ayrıca başta üretim sürecinde kullanılmakta olan araçlar olmak üzere, üretim biçim ve yöntemlerine karşılık gelir. Üretim gücünün oluşturduğu bu temel yapı, diğer yandan kedisine uygun bir üretim ilişkileriyle birlikte var olur. Her farklı üretim biçimi, üretim ilişkileriyle birlikte, aynı zamanda kendine uygun bir toplumsa bilişsel ve ahlaksal ilişkiler dizgesi oluşturur. Bu nedenle, Marx’ göre, “Maddi hayatın üretim tarzı genellikle sosyal, siyasî ve fikrî hayat sürecini belirler (şartlandırır). İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değil, aksine insanların bilinçlerini belirleyen onların sosyal varlıklarıdır” (Marx, 1975a, Önsöz, s. 5; Ayrıca bkz. 1976a, s. 49). O halde, kısaca Marx açısından, üst yapıyı meydana getiren toplumsal yaşamın özünü oluşturan ve belirleyen ekonomik ya da maddesel temeldir.

Bir toplumda bulunan üretim güçleri ve buna bağlı olan üretim ilişkileri, tüm tinsel yaşamı az ya da çok belirler. Fakat buradaki diyalektik belirlenim, Marksizm'den önceki düzenekçi maddecilikte olduğu gibi, ne sadece tek yanlı, ne de maddesel olanın ya da temel olanın değişmeksizin ve üst yapıdan etkilenmeksizin tinsel olanı belirlediği bir belirlenim biçimi değildir. Oysa Marx'ın diyalektik yaklaşımında, diyalektik ögeler arasında, mantıksal olarak birbirini gerekli kılan zorunlu bir ilişki olmakla birlikte, bazen olgusal dünyada zaman açısından ögelerden birinin öncelikli ya da başat olması söz konusu olsa da, karşıt ögeler arasında tek yönlü olmayan sürekli bir karşılıklı belirlenim ya da etkileşim ilişkisi vardır. Dolayısıyla, belirli bir tarihsel dönem içinde yer alan bir toplumda, üretim biçimi ya da yönteminden oluşan temel yapı, kendine uygun toplumsal ilişkileri, egemen sınıfın dünya görüşüyle biçimlenmiş olan siyaset, hukuk, felsefe, din, sanat gibi düşünüş ve yaşayış biçimini oluşturur.

Sınıflı bir toplumda egemen sınıfın gücünü temsil eden devlet, Marx'a göre, egemen olan düşüncenin tüm topluma damgasını vurmasına aracı olur. (1975b, s. 117). Fakat bu düşünceler, tarihsel süreç içindeki üretim güçlerine ve ilişkilerine bağlı olduklarından dolayı, saltık ve kalıcı düşünceler değildirler. “İnsanlar, toplumsal ilişkilerine uygun olarak, ilkeler, düşünceler ve kategoriler üretirler. Bu düşünceler, bu kategoriler böylece, tıpkı ifade ettikleri ilişkiler gibi ölümlüdürler. Bunlar tarihsel ve geçici üründür” (1975b, s. 117). Her toplumun kendi ekonomik üretim biçimiyle doğrudan ve zorunlu bir ilişki içinde oluşturduğu toplumsal değerler evrensel değildir. Maddesel yaşamın üretim biçimiyle zaman içinde oluşan toplumsal temel yapı, tüm toplumun tinsel yapısını dönüştürür ve belirler. Bir başka deyişle, insanların ya da toplum yaşamını belirleyen tüm düşünüş ve inanış biçimiyle toplumsal değerler, maddesel yaşamın sürdürülmesi için zorunlu bir biçimde gereken üretim sürecinin toplumsal yaşama bir yansıması ve onun bir sonucudur.

Bu nedenle insanlar, maddesel yaşam koşulları ve maddesel dünyanın sürekli üretimiyle belirlenen ya da koşullanan tinsel yaşamlarıyla sınırlı bir özgürlüğe karşılık gelen kılıksal ve düşünsel olanaklara sahiptirler. Zaman içinde maddesel yaşamın sağladığı olanaklar insan varlığı için görece olsa da bir sınırlılık ya da zorunluluk taşır. Toplumda bireyler, maddesel üretim sürecinin, bir toplumda hazır bulunan üretim araçlarının ya da ekonomik yapının koşullaması

altında toplumsal yaşamlarını sürdürürler. Marx'ın vurgulamış olduğu gibi, “Hayatlarının (varlıklarının) sosyal üretiminde insanlar, kendi iradelerine tabi olmayan, belirli zaruri ilişkiler, - yani maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eden üretim ilişkileri-kururlar” (1975a, s. 5; Ayrıca bkz. Marx, 2002, s. 13). İnsanın belli bir dönemdeki tinsel varlığını, o tarihsel dönem içindeki maddesel dünyanın ya da yaşam biçiminin koşullaması altında sürdürmek zorunda olmasından dolayı, insanın bilinci ve bilinçli öznel istenci var olan toplumsal ve tarihsel koşullara karşın aşkın değildir. Bu nedenle toplumsal yaşam ve olanakların ötesine geçen, tümüyle sınırsız bir özgürlükten söz etmek olanaklı değildir.

Marksist diyalektik felsefe, öncelikle bilinç ile madde ya da özne ile nesne arasındaki ilişkiden başlamak üzere, maddesel (ekonomik) alt yapı ve tinsel (ideolojik) üst yapıya varıncaya dek tüm karşıtlıkları bir bütünlüklü yapı içinde karşılıklı dolayımlanmış ilişkileriyle birlikte kavramaya çalışır. Marx, özellikle tinsel ve maddesel dünyayı birbirinden farklı ulamlar olarak ayırmakla birlikte, tümüyle birbirinden yalıtılmış ya da soyutlanmış öğeler olarak görmez. Diyalektik, bu anlamda Marx açısından karşıt öğeler arasındaki etkileşimi açığa çıkarmanın ve kurabilmenin ya da karşıt kavramları dolayimli kılmanın bir bilimidir. Salt karşıt öğeler arasındaki birbirinden bağımsız görünen ayırmadan dolayı, diyalektik düşünce ve yöntem Marksist felsefede bir gereklilik ve gerçeklik kazanır. Hegel felsefesinden farklı olarak, hem özne ile nesneyi birbirinden, hem de bilme sürecini gerçeklik sürecinden ayırt eden Marksist felsefe, özne ile nesne arasındaki ilişkiyi içkin değil, dışsal bir dolayımı gerektiren bir diyalektik yaklaşımla kurmaya çalışır. Karşıt birbirine indirgenemez ulamlar ve karşıtlıklar arasındaki ayırım ve dışsal karşıtlık, bu öğeler arasındaki doğrudan diyalektik bir bağın ya da dolayımın kurulmasını ister istemez zorlaştırır. Bu nedenle Marx, birbirine uzak duran özne ile nesne arasındaki kesin ayırmadan kaynaklanan dışsal dolayımı berkitmek için bir eylem (praksis) felsefesine, bir başka deyişle kuramsal düşünceye dayalı bir kılışsal felsefeye Hegelci diyalektikten daha fazla önem verir.

Marx'ın tarihsel maddecilik kuramında, temel olarak adlandırılan toplumun ekonomik yapısı, tinsel değerleri ya da toplumun düşünsel üst yapısı üzerinde belirleyici bir etkisi bulunsada, daha sınırlı olmakla birlikte, aynı zamanda toplumun tinsel ya da dünya görüşsel üst yapısının da

temel yapı üzerinde etkisi vardır. Marx'ın toplum ve tarih kuramının katı ve tek yanlı bir maddeci indirgemecilik ya da bir ekonomik belirlenimcilik olduğu biçimindeki acımasız eleştirileri giderebilmek için Engels, Marx ve kendisinin en son kertede belirleyici olan etkenin üretim araçları ve ekonomik maddesel temel olduğunu dile getirmiş olduklarını dile getirir ve altını çizerek vurgular. (Marx&Engels, 1975, s. 172-175). Marksist kurama karşı bu tür eleştirileri haksız ve abartılı bulan Engels, Marx ile birlikte oluşturmuş oldukları kendi kuramlarında, tüm yazıları aracılığıyla temel ve üst yapı arasındaki karşılıklı diyalektik etkiyi vurgulamaya özen gösterdiklerini belirtir. Engels, kendileri için ekonomik maddesel temelin en son kertede (aşamada) belirleyici olmasının kuramlarının maddeci özgün karakterinden dolayı gerekliliğine ayrıca dikkat çekmek ister. Düşüncelerinin maddeci olmasının ötesinde, ne kendisinin ne de Marx'ın yaşamlarının hiçbir aşamasında katı belirlenimci bir düşünceyi savunmadıklarını dile getirir. (Marx&Engels, 1975, s. 172). En son aşamada maddesel temelin belirleyici olması, Marksist toplumsal kuramın idealizm ile maddecilik arasında bir tercih yapması, sadece Marksist kuramın değil, her felsefi kuramın ister istemez sonuçta yapması gereken bilinçli bir tercihin gerekli olmasından kaynaklanır ve bunu zorunlu kılar. Burada toplumsal yaşamı diyalektik bir biçimde belirleyen, tüm diyalektik gelişimin temelinde yatan maddesel yaşamın zorunlu ve sürekli yeni baştan üretimine olanak sağlayan üretim araçları ve dolayısıyla ekonomik temeldir.

Tarihsel maddeci Marksist kuram açısından, insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar; ancak bunu var olan belirli öncüllerle ve kendilerinden önceki kuşaklardan üstlenmek zorunda kaldıkları belirli koşullar içinde gerçekleştirirler. Her kuşak bir yandan kendilerine aktarılan etkinlik biçimini tümüyle değişmiş çevre koşulları içinde sürdürmek durumunda kalırken, diğer yandan, kökten değişik bir etkinlik ve çabaya yönelerek eski koşulları da değiştirmiş olur (Marx&Engels, 1976a, s. 69). Bu nedenle, Marksist felsefenin özgürlük anlayışına göre, ortam ve koşulların insan varlığını dönüştürdüğü oranda, insanlar da kendi ortam ve koşullarını dönüştürürler (1976a, s. 75). Burada, daha çok başlangıçta ve sonrasında, maddesel ve toplumsal yaşamlarını üretip sürdürebilmek için, insanların etkinliğini ya da varlığını belirleyen koşulların gene zaman içinde insanlar tarafından dönüştürülerek yaratılması söz konusudur.

İnsanların kendi yaşamlarını kendi eylemleri tarafından belirlenmesi ama bunu daha önceki ve öte yandan kendileri tarafından yaratılmış koşullar içinde gerçekleştirmiş olmaları, onların bir

zorunluluk içine girmesi ve yaşamlarını bu zorunluluk içinde dönüştürüp sürdürmeleri anlamına gelir. Bu açıdan Marksist felsefeye göre insan, kendi koşullarının yaratıcısı olarak özgürdür. Fakat bu özgürlüklerini insanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için kendi bilinçlerini ve istençlerini aşan maddesel ve zorlayıcı koşullar altında oluşturmak zorundadırlar. Dolayısıyla insan varlığı, devraldığı zorunlu koşullar altında, bir yandan kendini ve içinde yaşamakta olduğu maddesel dünyayı ya da doğayı dönüşüme uğrattırlarken, diğer yandan kendi bilincini de dönüşüme uğratmış ve doğa karşısında zaman içinde özgürleşmiş olur. O halde, insan varlığı için özgürlük, tüm koşullardan bağımsız, salt verili bir şey olmaktan çok, zaman içinde oluşan ve zorunlu bir süreç içinde gerçekleşen bir özgürlüktür.

Özgürlüğün sadece insana ve onun insan olmaktan dolayı özsel varlığına ilişkin bir şey olduğunu düşünsek bile, bu özgürlük Marx açısından her koşulda verili kabul edilmesi gereken bir olgu değildir. Bunun tam tersine, özgürlük zaman içinde insanın zorunlu olarak girmiş olduğu egemenlik ve mülkiyet ilişkileriyle yitirilmiş olduğu bir özellik ve dolayısıyla ancak tekrardan gene zaman içinde mücadeleyle insan varlığı açısından kazanılması gereken bir şeydir. Özgürlük, daha doğrusu, insan özüne ilişkin olmuş ya da tamamlanmış bir şey değil, olması gereken bir şeydir. Bu nedenle, özgürlük insanın kendi türsel varlığına ya da özüne, kendi ürettiği ve fakat kendine karşıt hale gelmiş olan kendi varlığına, emeğine ve içinde bulunduğu doğaya yabancılaşmasıyla yakından ilişkilidir (Bkz. Marx, 1993; Ayrıca bkz. Marx, 2000). Özgürleşme ve özgürlük ancak az ya da çok, ancak zaman içinde insanı insan olmaktan çıkaran zorunlu koşulların ortadan kaldırılması ve yabancılaşmanın aşılmasıyla olanaklı olacaktır. Marx her ne kadar erken dönem yazılarında, özellikle *1844 El Yazmaları*'nda soyut bir insan özünden söz etmek yerine somut toplumsal koşullar altındaki insanın özüne uygun olmayan olumsuz durumu belirtir, kentsoylu ve anamalcı bir toplumda, insanın yabancılaşmış doğasına karşıt, insanın olumsuzlayıcı emeği aracılığıyla gerçekleştirebileceği örtük özgürleştirici gücünü vurgular.

Bu açıdan tarih, insanın bilincini aşan bir zorunluluk içinde gerçekleşmekte de olsa, sonuçta insanın emeğinin ve etkinliğinin bir ürünüdür. Engels, tarihin insan bilincinden bağımsız, Hegel'de olduğu gibi, saltık bir öznenin ya da tinin kendine içkin, kutsal bir ereğe yönelimi

olarak tanımlanmasına karşı çıkar. Böylece ona göre tarih, sadece kendi öz ereklere ya da çıkarları uğruna eyleyen insanların etkinliğinin bir sonucudur (Marx&Engels, 1994, s. 129). İnsanın yaşamı ve etkinliği, bir ölçüde kendi bilincini aşan sosyal ve ekonomik, öte yandan maddesel ve tarihsel zorunlu koşullara bağlı olmasına karşın, insan aynı zamanda bilinçli istenciyle daha çok kendi etkinliğinin bir sonucu olan olumsuz ve zorunlu koşulları zaman içinde dönüştürebilme gücüne ve bilincine de sahiptir. Bu nedenle, Marksist felsefede özgürlük, her zaman bir zorunlulukla bir arada ya da öznel özgür istencin sınırlı olmasıyla birlikte düşünülmektedir. Ve özgürlük karşıtıyla birlikte diyalektik bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Özgürlüğün Marksist düşüncede diyalektik bir belirlenim içinde gerçekleşebileceği savunulurken, ne saltık ya da tek yanlı soyut anlamda bir özgürlükten ne de bütünüyle katı bir zorunluluktan yana bir tavır ortaya konulmaktadır. Özgürlük sorunu söz konusu olduğunda, her ne kadar Hegel'in özellikle dünya tarihini özgürlük bilincinin bir ilerlemesi olduğunu vurgulayan görüşüne, (Hegel, 2006, s. 22) saltık İdea'nın kendini bir gerçekleştirme olarak gören idealist tarih felsefesine karşıt olmakla birlikte, Marksist felsefe gene de Hegel'in özgürlük konusundaki diyalektik düşüncesinden büyük ölçüde yararlanır. Engels, Hegel'in özgürlüğü zorunlulukla birlikte ele alan diyalektik yaklaşımını, özgürlük konusunda felsefe tarihinde gerçekleştirilmiş en yetkin ve başarılı düşüncelerden biri olarak değerlendirir. Engels, Marksist düşüncenin özgürlük anlayışına dayanak oluşturacak Hegel'in özgürlük konusundaki düşüncesini Hegel'in *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'nden (Hegel, 1991, s. 209, § 147 Ek) önemli bir alıntı yaparak vurgular. Engels, "Özgürlük ve zorunluluk ilişkisini doğru olarak ilk düşünen Hegel oldu" demekte ve Hegel'in bu konudaki görüşünü "Ona göre özgürlük zorunluluğun kavranmasıdır. 'zorunluluk ancak kavranamadığı ölçüde kördür'" (Engels, 1977, s. 202) sözleriyle vurgulamaktadır.

Özgürlük bu açıdan, Engels'e göre, hem kendimiz hem de doğa üzerine edinmiş olduğumuz zorunluluğun bilgisine ve egemenliğe dayanır ve aynı zamanda özgürlük, insanları hayvanlardan ayırt eden bir özsellik olarak, uygarlığa doğru atılmış ilk adımın ve tarihsel gelişmenin bir sonucudur (1977, s. 203). Özgürlüğün zorunlulukla olan diyalektik ilişkisi Marksizm açısından sadece kılışsal eyleme dönük bilişsel bir içerikle sınırlı kalmaz. Marx bu ilişkiyi, kendi düşüncesinin henüz olgunlaşmamış olduğu bir dönemde, Hegel'in diyalektik kavrayışını önceleyen Epikouros'un atomcu varlıkbiliminde kurmaya çalışarak bu konuda diyalektik düşüncenin izini sürmüştür.

Marx, *Demokritos ile Epikouros'un Doğa Felsefelerindeki Ayrım* adlı doktora çalışmasında, Epikouros'un maddeci atomcu varlık kuramında "atomun düz çizgiden sapması" görüşünü Epikouros'un felsefesinin Demokritos düşüncesinden ayrıldığı en özgün yanı olarak görmektedir (Marx, 2001, s. 63). İki filozof arasında yapmış olduğu karşılaştırmada Marx, birçok özgün özelliğinden dolayı Epikouros'un doğa felsefesini Demokritos'un ya da eski atomculuğun basit bir devamı olarak görmeyip Epikouros'un yanında yer alır. Bu yapıtında Hegelci bir bakış açısını izlemenin yanı sıra Marx, Epikouros'un doğa anlayışına zorunluluk ile birlikte rastlantıya olanak tanıdığı, zorunlulukla özgürlüğün diyalektik bir belirlenim olarak bir arada savunulabileceği düşüncesini varlıkbilimsel bir tanıtılmasını gerçekleştirdiği için büyük bir değer yüklemektedir. Ayrıca Marx, Epikouros'un bu özgün varlıksal kavrayışını, sadece dünyanın felsefe açısından basit bir kavranışını sunmakla kalmayıp, aynı zamanda içinde bu dünyada olmak açısından sevinci barındıran bir eylem felsefesinin dayanağı yaparak, tümüyle bir yaşam felsefesine dönüştürdüğü için de önemsemektedir. Dolayısıyla Marx bu felsefede, kendi maddeci felsefesinin esinlenmesine olanak tanıyacak devrimci ve eleştirel bir özellik görmüştür (Levine, 1984, s. 64). Marx açısından, Epikouros kavram ile gerçeklik arasındaki uyumsuzluğu ve çelişkiyi kavramakla birlikte, olgusal gerçekliği Hegel'de olduğu gibi öz ve varoluşun ya da gerçeklik ile kavramın dolayımı ya da diyalektik birliği olarak kavramış olmasıyla da Demokritos'un salt duyumcu felsefesinden daha üstün bir düşünceye ulaşmıştır.

Kısaca vurgulamak gerekirse, Epikouros'un zorunlulukla rastlantı ya da özgürlük arasında kurmuş olduğu diyalektik ilişki doğanın diyalektik belirleniminin iyi bir sunumunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte Marksist felsefe açısından doğanın diyalektik belirleniminin yanı sıra ve bu düşünceye koştur olarak, Epikouros'un öz ile görünüş ya da kavram ile varoluş arasındaki diyalektik ilişkiyi kavrayış biçimi, gerçekliğin kavrama uymadığı zaman dönüştürülmesi gereken bir eleştirel eylem felsefesi ortaya koymak için oldukça önemlidir (Bkz. Levine, s. 64). Dolayısıyla, varoluşun kavramından uzaklaştığı ya da onunla çeliştiği her durumda hem kavram hem de gerçeklik birbiriyle uzlaştırılmalı ve dönüştürülmelidir.

KAYNAKÇA

- Engels, F. (1977) *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1991) *Felsefî Bilimler Ansiklopedisi I, Mantık Bilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2006) *Tarih Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (1986) *Tinin Görüngübilimi*, Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2006) *Tüze Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Levine, N. (1984) *Dialogue Within the Dialectic*, London: George Allen & Unwin Publishers.
- Marx K. (1975a) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Orhan Suda, İstanbul: May Yayınları.
- Marx K. (1975b) *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Karam, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx K.&Engels, F. (1976a) *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx K.&Engels, F. (1976b) *Komünist Manifesto*, çev. Süleyman Arslan, Ankara: Birikim ve Sosyalizm Yayınları.
- Marx, Heinrich K., (2001) *Demokritos ile Epikouros'un Doğa Felsefelerindeki Ayrım*, çev. Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Marx, K. (1978) *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1993) *1844 El Yazmaları*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2000) *Yabancılaşma*, der. Barıştay Erdost, çevirenler, K. Somer, A. Karam vd., Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K. (2002) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., Engels F. (1994) *Kutsal Aile*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (1975) “Engels’ten Joseph Bloch’a Mektup”, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol yayınları.